

*Єгоров Владислав Володимирович, кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук КНУБА*

ІСТОРІЯ КИЄВА ТА КИЇВСЬКОЇ ЗЕМЛІ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В.Б.АНТОНОВИЧА

Серед спадщини знаного лідера українофільського руху другої половини ХІХ ст. професора Київського Університету Св. Володимира В.Б.Антоновича (1834–1908) значна увага була прикута до ранньосередньовічній та козацькій історії України (Південно – Західного краю). В ній вагоме місце посідали розвідки про минуле, становлення, географічні межі Києва, київської землі від дохристиянських часів до періоду Визвольної війни Б.Хмельницького.

Найдавніший період розвитку міста охоплює текст публічних лекцій з геології та історії Києва читаних В.Б.Антоновичем та проф. П.Я.Армашевським в Історичному товаристві Нестора –Літописця у 1896 р. В цій роботі автор критично оцінив Дунайську концепцію розвитку слов'янства, зауваживши що слов'янами могли бути відомі скіфи – орачі. Тут було викладено традиційні відомості про давню історію Давньоруської держави до часів Володимира Святославовича[5, с.584,587].

Водночас, в тексті лекцій зверталась увага на розташування окремих районів міста. Так, Поділ зі сходу був окреслений р. Почайною. Нижню течію цієї річки у ХVІІІ ст. поглинув Дніпро [5, с.588]. Він був ремісничим від дохристиянських часів[5, с.589]. Верхнє місто, розташовувалось поблизу залишків Десятинної церкви, перетинало теперішню вулицю Трьохсвятительську. В розвідці було згадано відому до ХVІІІ ст. назву Щекавиця та зауважено протиріччя в тексті давнього літопису щодо могили кн. Олега. В.Б.Антонович висловив припущення, що було два князя й відповідно два поховання котрі злилися в народній пам'яті в єдине [5, с.590]. Автор звернув увагу й на інший відомий пункт міста – гору Хореву де була літописна могила кн. Дири поблизу Пустинно-Миколаївського монастиря. Наступною історичною територією Києва визнано Дорогожичі, місце розташування укріпленого табору, котрий використовувався в боротьбі між князями та був підпорядкований Кирилівському монастирю[5, с.591-592].

Після давнього періоду, в князівський час в Києві відбувається поступовий політичний і економічний занепад, що позначився після смерті Ярослава Мудрого, коли його нащадки отримали Київ, Чернігів, Переяслав. Цей період позначився боротьбою з князями ізгоями, котрі не мали права на уділи. Згодом вони перемогли й постановили – хай кожен князь має свою вотчину. Після з'їзду в Любечі 1097 р. територіальні межі

Київського князівства обійняли 2/3 Київської губернії ХІХ ст., половину Волинської й частину Мінської землі. Від того часу територія князівства обіймала на сході–середню течію Дніпра, на півдні – річка Рось, на заході – права притока Прип'яті, р. Случ, Горинь, а на півночі – Прип'ять – територія полян і деревлян [5,с.592].

Вчений наголосив, що період ХІ ст. був часом за яким історія Києва докорінно змінюється, а місто стає столицею невеликого уділу. Завершився період князів організаторів котрі правили до смерті Я.Мудрого, які намагалися пригасити вплив дружини та посилити вплив народу. За Володимира ідеєю його двору було намагання об'єднати Русь за допомогою християнства[5, с.593-594]. В.Б.Антонович бачив помилку Володимира Святославовича у роздачах земель замість дружини – князівським синам, котрі об'єднуючись з місцевими ружинами – відходили від впливу центру. Ця обставина була причиною занепаду держави, що повторилося за часів Ярослава Мудрого, його князювання в Новгороді, а потім у роздачах ним земель синам[5, с.595].

Хронологічно та тематично продовженням попередньої була робота В.Б.Антоновича за добре розробленою ним темою – українського середньовіччя, зокрема Великого Князівства Литовського (ВКЛ),основи його докторської дисертації захищеної у березні 1878 р. Ця тема була сформульована у праці 1882 р. – «*Київ, его судьба и значение XIV по XV столетие (1362-1569)*». В цій роботі вчений визначив наявність в ХV ст. – в Києві багаточисельного (багатонаціонального) складу вірменської колонії, котра мала тут свої землі, як і генуезці, турецькі торгівці, татарські, московські, грецькі, молдавські, польські [3, с.566].Вчений відкинув знану теорію М.Н.Погодіна про запустіння Київської землі після нападу татар ХІІІ ст. – коли місцева людність нібито пішла на північ, а їх замінили вихідці з Карпат [3, с.534]. В час нападу хана Батия Київська земля, знаходилася в стані політичного безсилля. В ХІV ст. вона грала другорядною роль й опинилась в складі Великого Князівства Литовського, коли після перемоги Ольгерда Гедиміновича Київ та Подільська земля були підпорядковані ВКЛ[3, с.540]. ВКЛ об'єднало Полоцьке, Турівське, Чернігово – Сіверське, Брянське, Волинське князівства. В наступні роки ХV ст. по смерті у 1430 р. очільника ВКЛ–кн. Вітовта землі ВКЛ діляться на дві частини – Литовську (визнавали владу кн. Сигізмунда), і руську – визнавали владу кн. Свидригайла[3, с.546]. Це становище сприяло відновленню Київського князівства начолі з кн.Олельком Ольгердовичем у 1440 р. [3, с.548].

Наступні роки руські бажають упередити об'єднання ВКЛ та королівства польського обираючи на великокнязівський стіл кн. Олександра Казиміровича, щоб закріпити відокремлення ВКЛ. Його

наступник – Сигізмунд Старий (Ягайлович) діяв в протилежному напрямку[3, с.554,545].

В цій розвідці В.Б.Антонович традиційно нагадав, що (в XIV ст.) під керівництвом князів Гедиміна, Ольгерда – ВКЛ було підпорядковано культурному впливу Русі, православ'я в землях ВКЛ було розповсюджено з XIV ст. Урядування Ягайла – не змогло змінити незалежні риси багаточисельної руської групи, але з 1413 р. з привілеями шляхті католицького віросповідання – розпочався наступ на представників «русскойпартии»[3, с.541]. Саме в цей час на думку В.Б. Антоновича Київська земля отримує значення твердині «русской» народності у боротьбі з наступом католиків, що змушувало у цей час кн. ВКЛ Казиміра Ягайловича зважати на позиції православних[3, с.548].

В цій роботі також окреслено географічні кордони Київського князівства. З останніх років XIV ст. до середини XVI ст. – це водорозділ басейнів Південного Бугу, Росі, Прип'яті, звідси р. Случ, аж до впадіння її в Прип'ять, що відділяло Київську землю від Волинської, від устя Случі (північний кордон) за течією р. Прип'ять в північний берег устя Прип'яті. Дніпро становив східну межу Київщини, вона переходила до лівої сторони та охоплювала низовину Десни по течії притоки Остра. Південні межі постійно змінювались[3, с.540].Після запровадження посади Київського Воєводи у 1471 р. коли було скасовано Київське князівство розпалась адміністративна єдність землі [3, с.558]. Вважається, що певною компенсацією скасування князівства стало надання Києву Магдебурзького права близько 1498 р. [10, с.91,92,96.].

Тому, принаймні частково наступна історія Києва була відображена В.Б.Антоновичем й у роботі *«Исследование о городах Юго –Западного края»* (1869 р.), що була вступною статтею до видання документів Ч.В. Т.І. Архива Юго –Западной России – видання грамот на Магдебурзьке право в містах України XV – XVIII ст. Автор зауважив, що після захоплення ВКЛ українських міст – їх значення як центрів общинного життя було втрачено. Постало питання яка частина повноважень залишалась общинам, коли суд новим управителям краю[1, с.137]. В цей час виявилась закономірність – чим більше міщани виконували військові повинності, тим меншими були з них військові податки. Військові обов'язки були наступні – тримати сторожу, військове ополчення, будівництво і тримання в нормальному стані стін, замкової зброї, давати підводи[1, с.145 – 146]. Від військової повинності можна було відкупитися грошима. Для великокнязівських намісників жителі міст були потенційним військом, що відпочиває між походами і має бути готовим до боротьби [1, с.149].

На думку В.Б.Антоновича самоуправство в містах поширилося саме через штучність Магдебурзького права, коли попередні вічові

зібрання (Давньої Русі) замінили виборами, контрольованими старостинською владою. Їх суд був підпорядкований суду короля, старости, або приватного власника[1, с.151, 2, с.330]. Вчений наголошував, що чим швидше місто втрачало общинний устрій, тим скоріше Великий Князь був змушений поновлювати його завдяки наданню магдебургії, особливо в містах що були близькими до Північного Заходу, де керували князівські намісники (у Києві один з перших після скасування князівства тут був воєвода католик Мартин Гаштольд) їх тиск призводив до спротиву міщан й, зрештою, до отримання Магдебурзького Права[1, с.164]. Подібні процеси відбувалися в менших містах у другій половині XVI ст.[1, с.165].

Узагальнюючим висновком В.Б.Антоновича щодо Магдебурзького права було наступне – право вироблене на іншому ґрунті, не могло бути засвоєне жителями міст, оскільки не співпадало з історичними, юридичними поняттями та настановами Великих Князів Литовських та Королів польських. Воно не допомагало уникати старостинського впливу, що призводило до продовження використання давньоруського права[1, с.165,170].

Офіційно, за Магдебурзьким правом в містах створювалась рада її представник – бурмістр завідував судом, громадськими позовами, поліційним наглядом. Він контролював майно міста, та торгівлю. Існував і Лавний суд, очолюваний війтом. Засновуючись на вивчених актових книгах того часу В.Б.Антонович зазначав, що в Південно–Західній Русі не дотримувались кількості обраних лавників, ні розмежування (відання) справ. Бурмістр міг виконувати повноваження радців, лавників, справи змішувались, поряд з появою в управлінні представники цехів міст. Джерело права (Саксонське зерцало) – було маловідомим, не доходило до міст, інколи в них використовували Польський Саксон – роздуми у вигляді трактату складені краківськими юристами у XV – XVI ст. Але, як наголошував вчений, не читали й цей твір. Коли ж присуджували рішення його обґрунтовували за довільно обраною статтею[1, с.171–172]. На переконання вченого це призводило до неможливості нормального управління містами[1, с.172]. Радці, війт захоплювали усю владу в місті у своїх руки, використовували як заманеться усі кошти [1, с.173]. Це було можливим через духовну чужість Магдебурзького Права населенню міст Південно-Західного краю, котре користалися положеннями права дуже обмежено [1, с.177]. Магдебурзьке право також не давало внутрішніх основ для розвитку міст, не могло впливати на розвиток міської самостійності, торгівлі, встановлення порядку й сили міщанського стану – за умов коли переважав вплив шляхти та великої кількості повинностей [1,с.178].Для вченого наочним підтвердженням негативного впливу Магдебурзького права на розвиток

міст, перш за все Києва, була, на наш погляд, історія самоврядування міста на межі XVI–XVII ст., що була розглянута вченим в розвідці 1874 р. *«Киевские войты Ходыки – эпизод истории городского самоуправления в Киеве в XVI – XVII ст.»* Цю роботу дослідники коментують як своєрідне відображення стану міського самоврядування Києва 70–х рр. XIX ст. та діяльності ректора Університету Св. Володимира, Київського міського голови реакціонера М. К. Ренненкампа (1832–1899).

В цій розвідці автор наголошував, що отримання Києвом Магдебурзького права від Олександра Казиміровича у 1494–1498 рр. сприяло економічному піднесенню декількох міщанських родів [4, с.160]. Увагу вченого привернула відома в Києві наприкінці XVI –початку XVII ст. Ходик, (пізніше родина шляхтичів Ходик–Креницьких). Її найяскравішими представниками були – Василь та Федір Ходики. Останній був в складі Київського магістрату, займав посаду в'їта. Майнова міцність родини була заснована на отриманні у володіння маєтків Басанівський та Биковський, котрими до того володів Остафій Дашкевич (Дашковича) [4, с.170]. Згодом, за ці маєтки тривала боротьба з королівським секретарем Захарієм Єловицьким, київським під воєводою Яном Аксаком який видав себе за сина князя Семена Яцьковича Половця–Рожиновського, а також кн. Янушем Острозьким [4, с.172–173]. Василь Ходика наполегливо збирав документи про своє шляхетство, активно зазивав чужих селян, давав в борг шляхтичам, за борги вилучав маєтки. В Києві зрештою він мав 10 дворів, 6 сіножатей на Оболоні, сади на Кудрявці [4, с.172]. Брат Василя – Федір Ходика схильний до злочинства та самоуправства, ще більше розширив маєтності, отримав місце київського радці, хотів перейти з радців у в'їти, що здійснив у 1613 р. зайнявши місце Яцька Балики – в'їта з 1593 р. [4, с.176,178]. Він був союзником уряду у поширенні Унії в Києві, коли уніати намагалися захопити в місті усі храми. По смерті гетьмана П.Сагайдачного вплив Ф.Ходиків місті зріс, після перерви з 1618 р. він знову став в'їтом, з 1621 р. він брав активну участь в опечатуванні київських храмів на користь уніатів, за що, як інші учасники (А.Грекович) був втоплений козаками у 1624 р. [4, с.178].

Нащадки Ф.Ходики повністю полонізувалися, писали польською – Юсиф (Юзеф), Андрій (Анджей), підтримували унію, а 1637 р. Юсиф Ходика – став в'їтом. Андрій став київським радцею з 1631 р., бурмистром з 1637 р., а після смерті Юсифа (1641 р.) з 1644 р. – став в'їтом затвердженим королем. Був на своїй посаді до козацьких бунтів 1648 р. Коли почалися змови проти його життя, був змушений підписати зречення. У 1649 р., замість нього в'їтвство отримав Богдан Сомкович [4, с.183]. В цей період міщани Києва звернулись до Московського царя щодо підтвердження своїх прав [2, с.324]. Після поразки козацтва під

Берестечком Андрій Ходика подав позов проти осіб котрі змусили його відректися від вйтівства [4, с.185]. На цьому прикладі вчений продемонстрував наочний наслідок запровадження Магдебурзького права – утвердження на багато років на керівних посадах однієї родини.

В.Б.Антонович узагальнював, що тільки Великі міста (зокрема й Київ) мали певні митні ввізні пільги[1, с.180] й усе це на тлі права шляхти безмитного увезення товарів, «для себе» [1, с.184]. Від XVI–XVIII ст. міста Південно–Західного краю пройшли шлях від общинного центру до фортеці, резиденції старости й підпало під поняття торгової общини, котра має особливе управління [1, с.185]. Через це в містах де були єврейські громади, вони легко захоплювали провід – усюди, окрім Києва в котрому з часів Вел. кн. Олександра Казиміровича (з 1495 р.) було заборонено їх проживання [1, с.188, 193].

На переконання вченого такий стан міст зрештою призвів до розпаду Речі Посполитої, чому не завадили реформи наприкінці XVIII ст., а «русские» міста краю вже були в складі Російської імперії й управлялися міським уложенням[1, с.192–193].

Варто зазначити, що сучасні українські дослідники не поділяють однозначно негативні оцінки вченим магдебургії. Вважається, що дослідження та оцінки ролі магдебурзького права слід застосовувати виходячи з дослідження окремих міст [8, с.15-16; 9, с.16; 11, с.174]. Втім, узагальнення В.Б.Антоновича про причини й наслідки запровадження самоврядування, зокрема в Києві, сприймаються й зараз[7, с.4,5,17; 11, с.165]. Сучасні оцінки урядування (зокрема в Київському магістраті XVII ст.) як приклад корупції вважаються неприйнятними[6, с.214].

Список використаних джерел

1. Антонович В.Б. Исследование о городах Юго–Западного края /В.Б.Антонович //Монографии по истории Западной и Юго–Западной России – К.,1885 – С.133–194.

2. Антонович В.Б. Розвідки про міста і міщанство на Україні – Русі XV – XVIII в./ В.Б.Антонович //Руська історична бібліотека –Львів, 1904. – ч.2. – т.24. – С. 312 –358.

3. Антонович В.Б. Киев, его судьба и значение с XIV по XVI ст. (1362-1569)/В.Б. Антонович//Антонович В.Б.Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори – К.: «Либідь», 1995. – с.534 –576.

4. Антонович В.Б. Киевские войты Ходыки – эпизод истории городского самоуправления в Киеве в XVI – XVIIст./В.Б. Антонович//Антонович В.Б.Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори – К.: «Либідь», 1995. – с.160-185.

5. Антонович В.Б., Армашевский П.Я. Киев в дохристианское время / В.Б. Антонович, П.Я.Армашевский//Антонович В.Б. Моя сповідь.

Вибрані історичні та публіцистичні твори – К.: «Либідь», 1995. – с.577-592.

6. Білоус Н.О. Імітація рецензії (із приводу вміщеної в Українському історичному журналі (2008 №5) рецензії Т.Ю.Лютої на кн. Н.О.Білоус «Київ наприкінці XV першій половині XVIIст. Міська влада і самоврядування. – К. : Вид. дім «Києво – Могилянська академія», 2008.»/ Н.О. Білоус// УІЖ. – 2009.– №. 2 .– с. 208 – 217.

7. Білоус Н.О. Луцьке вйтівство в XV – XVII ст. Характеристика інституту урядників/ Н.О. Білоус // УІЖ. – 2015. – №4. – С. 4 –22.

8. Гошко Т. Д. Магдебурзьке право Центрально–Східної Європи XIII–XVIIIст. в українській та польській історіографії автореф. дис. ... канд. іст. наук : спеціальність 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни»/Т.Гошко –Київ,1999. – 20 с.

9. Заяць А.Є. Урбанізаційний процес на Волині в XVI– в першій половині XVIII ст.автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спеціальність 07.00.02 Історія України. / А.Є.Заєць –Київ,1994. – 18 с.

10. Русіна О.В. До проблеми початків київської магдебургії/О.В.Русіна//Самоврядування в Києві: Історія та сучасність. Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 500-річчю надання Києву магдебурзького права. Київ 26-27 листопада 1999 р– К.: Фонд ім. Фрідріха Еберта, 2000. – С.88– 100.

11. Сас П.Н. Феодальные города Украины в конце XV– 60-е годы XVI века./ П.Н.Сас. – К.: «Наукова думка», 1989. – 232 с.

*Малежик Дмитро Іванович, кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії та філософії історії
Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова*

НОНКОНФОРМІСТСЬКА ХУДОЖНЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЯ м. ОДЕСИ В 1960–1980-х рр.

Наприкінці 1950-х рр. у зв'язку з початком контрольованого лібералізму в українському суспільстві відбувається становлення дисидентського руху, зокрема й у середовищі творчої інтелігенції. Значна частина їх під впливом багатьох чинників, зокрема, відкриття нових даних про історичне минуле України, світовий історичний процес, стала на шлях боротьби за оновлення суспільства, ліквідацію впливу тоталітаризму в усіх сферах суспільного життя. В Україні починають формуватись регіональні осередки нонконформістської художньої інтелігенції. Нонконформістське, або неофіційне мистецтво набуває поширення насамперед у 1960–70-х рр. та характеризується незаангажованістю